

РАДЗІЄВСЬКА О. Г.,

кандидат юридичних наук,
старший дослідник,
завідувач сектору прав і безпеки людини
в інформаційній сфері наукового відділу
інформаційного суспільства і права
(Державна наукова установа
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук
України»)

ЗАСЛАВСЬКА Л. В.,

старший науковий співробітник
наукового організаційного сектору
(Державна наукова установа
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук
України»)

УДК 008:004+342.7:37.01(03):004:304:316.4
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.6.25>

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА У СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ ТА СПЕЦІАЛЬНИМ ІНФОРМАЦІЙНИМ І ПСИХОЛОГІЧНИМ ОПЕРАЦІЯМ

У статті досліджено сутність та зміст поняття інформаційної культури як культури, притаманної інформаційному суспільству. Висвітлено функції та складові інформаційної культури. Запропоновано власне тлумачення терміну інформаційна культура. Запропоновано розглядати інформаційну культуру на індивідуальному, суспільному та державному рівнях, а відповідно виокремити такі її складові як суб'єктна інформаційна культура, суспільна інформаційна культура та інформаційна культура держави. Проаналізовано поняття інформаційної грамотності як складової суб'єктної інформаційної культури. Досліджено місце та роль інформаційної культури у формуванні та становленні нової суспільної формації в умовах інтенсивної цифровізації та глобалізаційних процесів, а також у питаннях протидії загрозам сучасного інформаційного простору.

Проаналізовано місце інформаційної культури у питаннях протидії інформаційній агресії та спеціальним інформаційним і психологічним операціям, а також її значення у забезпеченні інформаційної безпеки. Виявлено тісний взаємозв'язок між формуванням і розвитком інформаційної грамотності та культури та інформаційною безпекою особи, суспільства і держави. У процесі дослідження виявлено, що рівень інформаційної грамотності та культури суттєво впливає на формування цілісної особистості, здатної протидіяти інформаційним впливам, інформаційній агресії, маніпулюванню свідомістю та забезпечувати власний інформаційний простір. Здатність окремої особи протидіяти інформаційним загрозам в умовах інтенсивних гібридних протистоянь дасть можливість сформувати суспільство, яке зможе протистояти інформаційним викликам сучасного світу. Високий рівень інформаційної грамотності,

суб'єктної і суспільної інформаційної культури дозволить суттєво підвищити рівень захищеності індивідуальних і суспільних цінностей та національних інтересів в агресивному інформаційному середовищі. Відповідно формування інформаційної культури повинно стати пріоритетним завданням державної інформаційної політики та важливим напрямком у системі забезпечення інформаційної та національної безпеки.

Ключові слова: *інформаційна культура, суб'єктна інформаційна культура, суспільна інформаційна культура, інформаційна культура держави, інформаційна грамотність, інформаційні права, інформаційна безпека, інформаційна агресія, інформаційні впливи, спеціальні інформаційні і психологічні операції, інформаційне суспільство, інформація, цифровізація.*

Radziievska O. H., Zaslavska L. V. Information culture in the system of countering information aggression and special information and psychological operations

The article examines the essence and content of the concept of information culture as a culture inherent in the information society. The functions and components of information culture are highlighted. The author offers his own interpretation of the term information culture. It is proposed to consider information culture at the individual, social and state levels, and accordingly to allocate such components as subject information culture, public information culture and information culture of the state. The concept of information literacy as a component of subjective information culture is analyzed. The place and role of information culture in the formation and development of a new social formation in the context of intensive digitalization and globalization processes, as well as in counteracting threats to the modern information space, are investigated.

The author analyses the place of information culture in the issues of countering information aggression and special information and psychological operations, as well as its importance in ensuring information security. The close relationship between the formation and development of information literacy and culture and the information security of the individual, society and the state is revealed. The study found that the level of information literacy and culture significantly affects the formation of a holistic personality capable of counteracting information influences, information aggression, manipulation and protecting their own information space. The ability of an individual to counteract information threats in the context of intense hybrid confrontations will make it possible to form a society that will be able to withstand the information challenges of the modern world. A high level of information literacy, subjective and social information culture will significantly increase the level of protection of individual and social values and national interests in an aggressive information environment. Accordingly, the formation of information culture should become a priority task of the state information policy and an important direction in the system of ensuring information and national security.

Key words: *information culture, subjective information culture, social information culture, information culture of the state, information literacy, information rights, information security, information aggression, information influences, special information and psychological operations, information society, information, digitalization.*

Вступ. Збільшення значення інформації та інформаційної сфери у життєдіяльності суспільства породжує нові виклики для індивідуальної та суспільної свідомості та новітні загрози інформаційній безпеці на національному та міжнародному рівнях. В умовах війни

рівень інформаційних небезпек значно зростає. Інформаційна агресія та спеціальні інформаційні і психологічні операції стають інструментами протистояння та елементами гібридної війни, яку веде РФ проти України. Супротив інформаційній агресії та різним видам маніпулятивних впливів стає дедалі вагомішим фактором у системі забезпечення інформаційної та національної безпеки. Тому питання формування та підтримання достатнього високого рівня знань і компетентностей для протидії небезпекам інформаційного простору, повинні займати більш значиме місце у системі протидії інформаційній агресії та негативним інформаційним впливам на індивідуальну та суспільну свідомість. Відповідно необхідні системні підходи до формування інформаційної грамотності та культури та підтримання їх відповідного рівня у суспільстві задля забезпечення інформаційної та національної безпеки.

Питаннями інформаційного-психологічного протиборства та негативними наслідками інформаційного впливу на свідомість людини займалися такі вчені як: І. Арістова, О. Баранов, В. Брижко, О. Довгань, Я. Жарков, О. Олійник, В. Пилипчук, В. Петрик, П. Прибутько, М. Присяжнюк, Н. Савінова, В. Фурашев, Я. Жарков, та інші. К. Беляков, О. Дзьобань, Н. Новицька, С. Онопрієнко, О. Палеха, Ю. Палеха, О. Прудникова, І. Шопіна, Н. Уханова та інші присвятили чимало наукових праць з дослідження інформаційної культури. Окремі аспекти інформаційної культури у розрізі досліджень питань інформаційної грамотності населення активно займаються фахівці з бібліотечної справи та педагоги, а також українські та зарубіжні науковці, такі як Ф. Бредлі (Bradley, F), С. Веббер (Webber, S.), Б. Джонстон (Johnston, B.), М. Жалдак, С. Іванова, Дж. Пикок (Peacock, J), Н. Сороко тощо. Проте наразі відсутні напрацювання взаємозв'язку між інформаційною культурою та інформаційною безпекою.

Постановка завдання. Метою статті є визначення інформаційної культури як феномену інформаційного суспільства, її місця у системі забезпечення інформаційної та національної безпеки, а також значення у протидії інформаційній агресії та спеціальним інформаційним і психологічним операціям.

Результати дослідження. Розвиток нових інформаційних та комунікаційних технологій став поштовхом до нового етапу суспільного розвитку та формування у світі нової суспільної формації – інформаційного суспільства. Широке використання можливостей інформаційної та кібернетичної сфери призводить до трансформаційних процесів у суспільстві, цифровізації виробничих та управлінських процесів, впровадження нових технологій, у тому числі, на основі використання штучного інтелекту. Становлення інформаційного суспільства супроводжується формуванням нової культури – інформаційної культури. Інформаційну культуру можна розглядати з двох позицій: як новий феномен – культуру інформаційного суспільства, що є результатом трансформації культури під дією нових технологій і цифровізації суспільних процесів, або – як частина загальної культури, яка пов'язана з інформаційною діяльністю суспільства. Інформаційна культура є сукупністю штучно створених людиною порядків і об'єктів інформаційної сфери, їх загальноприйнятих позначень, інформаційних знань і навичок та форм інформаційних взаємовідносин, а також людської поведінки та образів самопізнання в інформаційному світі [1]. Вона показує ступінь організації інформаційних процесів та ефективність обігу інформації [2], досягнуті результати, а також сукупність норм, правил поведінки і культури при інформаційному обміні у суспільстві [3, с. 79].

У культурологічному підході інформаційна культура представлена як спосіб життя людини в інформаційному суспільстві та як формуюча складова людства. Ступінь оволодіння людиною соціально значимою інформацією, сукупністю правил, принципів і механізмів позитивної взаємодії індивідуума в інформаційній сфері з позиції особистісного підходу трактується як інформаційна культура людини. Діяльнісний підхід розкриває інформаційну культуру через формування, застосування і вдосконалення індивідуальних та суспільних компетентностей, які безпосередньо забезпечують діяльність в інформаційному середовищі за допомогою цифрових технологій, а також розвиток самої людини як основного суб'єкта цієї діяльності. [4, с. 28–29; 1]. Серед форм інформаційної культури особистості

у культурологічному підході вирізняють комунікативну; культуру загальних компетентностей (мовлення, письма, читання); інтелектуальну; техніко-технологічну; інформаційно-правову; світоглядну, моральну та ін. Функціями інформаційної культури є: світоглядна; гуманістична (соціально-правова); комунікативно-поведінкова; навчально-пізнавальна (інтелектуальна); виховна; творча [5, с. 8].

Виходячи з наведеного вище, доцільно виокремити індивідуальну (суб'єктну) інформаційну культуру, суспільну інформаційну культуру і інформаційну культуру держави. Суб'єктну (індивідуальну) інформаційну культуру можна визначити, як сукупність інформації та знань, які необхідні для життя в інформаційному суспільстві, наявність компетентностей для роботи з інформацією, навичок у комунікації та інформаційної грамотності. Суб'єктна інформаційна культура формується шляхом взаємного поєднання системи накопичення інформації та знання, необхідних для інформаційної взаємодії, та процесу реалізації накопичених компетентностей при здійсненні інформаційної діяльності для отримання нових навичок та вмінь, тобто у кооперації особистісного та діяльнісного підходів. Під суспільною інформаційною культурою слід розуміти формалізовані правила поведінки та встановлені механізми соціальної взаємодії в інформаційному суспільстві, направлені на інтелектуальний та інноваційний розвиток людства, на формування інформаційно грамотного індивідуального та колективного суб'єкта. Тоді як інформаційна культура держави – це система загальноновизнаних правових норм інформаційної діяльності та інформаційної взаємодії в інформаційному суспільстві, які ґрунтуються на суспільних цілях, цінностях та взаємоповазі [1].

Вагомою складовою у формуванні та становленні інформаційної культури займає інформаційна грамотність. Підвищення інформаційної грамотності і культури громадян поряд із збільшення інтелектуального та професійного рівня населення є необхідною умовою ефективного розвитку інформаційного суспільства в Україні відповідно Закону України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» [6]. Крім того, основними факторами ризику для людини і суспільства є: низький інтелектуальний рівень, недостатній рівень теоретичної підготовки і навичок забезпечувати власний інформаційний простір, відсутність критичного мислення; послаблений моральний і духовний стан [7, с. 122; 8, с. 45].

В умовах війни рівень агресії в інформаційному просторі значно зростає, так само як збільшується кількість дезінформації, спроб кібератак, маніпулювання з інформацією та проведення спеціальних інформаційних та психологічних операцій. Інформаційне протистояння поряд з конвенційною війною може відбуватися у формі разової акції інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу, або комплексу дій, які передбачають собою спланований, систематичний вплив на свідомість і поведінку людей шляхом поширення упередженої, неповної чи недостовірної інформації для схвалення їх до вчинення дій, вигідних суб'єкту інформаційного впливу [9, с. 20–30]. Основним об'єктом впливу є індивідуальна та суспільна свідомість, а засобами здійснення впливу – інформація та інформаційно-комунікаційні технології [8]. З психологічної точки зору особистість, вважається стійкою до інформаційних і психологічних впливів тоді, коли вона здатна зробити критичний аналіз отриманої інформації, дати їй оцінку, а також прийняти об'єктивне рішення, ґрунтуючись на даній інформації [10]. Метою проведення інформаційних та психологічних операцій є цілеспрямована зміна ідеологічного або психологічного середовища суспільства; вплив на систему формування суспільної свідомості та громадської думки; систему розроблення та прийняття політичних рішень; свідомість і поведінку людини; нанесення шкоди інформаційним ресурсам та інформаційній інфраструктурі [9, с. 29]. Кінцевою ціллю спеціальних інформаційних і психологічних операцій є підміна основних принципів та понять, формування спотворених наративів, зміни думок у соціумі, які вигідні суб'єкту їх здійснення, – з однієї сторони. З іншої сторони – це бажання викликати певну реакцію у індивідуума, соціальної групи чи суспільства загалом, що призведе до непорозуміння, розколу та дестабілізації ситуації в країні. Тобто спеціальні інформаційні та психологічні операції направлені на зміну

мислення та парадигм, а також на провокування бажаної реакції. Згідно з Доктриною США FM 3-05.301 (FM 33-1-1) [11] інформаційні операції проводяться на усіх етапах війни, інших операцій або конфліктів і використовується для сприяння чи покращення взаємодії певної інституції з певною аудиторією для підтримки політичних і військових та інших цілей.

Відповідно до доктринальних положень НАТО інструментами здійснення інформаційних і психологічних операцій є відповідно інформаційний та психологічний вплив. Під час проведення спеціальних інформаційних та психологічних операцій інформаційні впливи у межах інформаційного середовища в результаті інформаційної діяльності створюють бажані умови, тоді як психологічні впливи – це додаткові інструменти (сплановані психологічні дії), які використовуються за необхідності підсилити інформаційні впливи та направлені на зміну сприйняття, ставлення до чогось та поведінку цільової аудиторії [12]. Відповідно до концепції стратегічних комунікацій такі впливи можуть здійснюватися лише по відношенню до цільової аудиторії противника, що визначається заздалегідь, але категорично заборонені щодо власного населення. Тоді як відповідно до стратегій РФ інформаційно-психологічні впливи можуть застосовуватися як до особового складу військ і населення противника з метою дестабілізації суспільства і держави за умови інформаційно-психологічної війни, так і для особового складу збройних сил і населення власної країни для виключення занепаду їх морального духу, волі до перемоги і опору та здійснення ідеологічного впливу.

Здатність особи убезпечувати себе у новому інформаційному середовищі залежить від її інтелектуального рівня, знань властивостей інформації, особливостей інформаційних впливів та маніпулювання свідомістю [13, с. 122], а також від вмінь і навичок для протидії інформаційній агресії, спеціальним інформаційним та психологічним операціям і маніпулюванню. Компетентності особи для безпечного поведіння в інформаційному просторі здобуваються при формуванні інформаційної грамотності як складової інформаційної культури. Чим вищий рівень інформаційної грамотності та культури особи, тим більше можливостей з'являється у неї для протидії небезпекам в інформаційному середовищі [14, 8]. Відповідно, чим вищий рівень інформаційної грамотності і культури в окремих індивідуумів, тим вищий рівень спротиву інформаційній агресії та небезпечним проявам інформаційного середовища буде спостерігатися у суспільстві, що своєю чергою дозволить підтримувати досить високий рівень інформаційної безпеки у державі. Тому можемо стверджувати про прямий взаємозв'язок між інформаційною грамотністю і культурою та інформаційною безпекою. Відповідно процес формування та підвищення рівня індивідуальної та суспільної інформаційної культури є невід'ємною та вагомою складовою у системі забезпечення інформаційної та національної безпеки.

Сьогодні для України, як воюючої країни, вкрай необхідно мати дієві механізми захисту від інформаційної агресії та протидії спеціальним інформаційним і психологічним операціям, які застосовуються РФ в рамках інформаційного протиборства сучасної гібридної війни. Інформаційна грамотність та культура є дієвими інструментами у системі забезпечення інформаційної безпеки громадян. Здатність окремого громадянина чинити спротив інформаційній агресії та маніпулюванню з інформацією дозволить підвищити загальний рівень інформаційної безпеки у суспільстві. Відповідно підсилиться система забезпечення інформаційної та національної безпеки. Тому формування і становлення інформаційної грамотності та культури, постійне підвищення їх рівня мають носити системний характер і становити основу інформаційної політики держави у питанні протидії загрозам інформаційного середовища.

Висновки. Підсумовуючи викладене хотілося би зазначити, що інформаційна культура є невід'ємною складовою інформаційного суспільства. Рівень інформаційної грамотності та культури особи формує інформаційну культуру всього соціуму і відображає ступінь розвитку інформаційного суспільства загалом. Вміння убезпечити себе в інформаційному просторі та навички протидіяти сучасним інформаційним загрозам, агресії та спеціальним інформаційним і психологічним операціям залежать від індивідуальних компетентностей,

здобутих у процесі формування інформаційної грамотності як складової індивідуальної інформаційної культури. Чим вищий рівень компетентностей здобуде особа у процесі пізнання принципів, закономірностей та засобів інформаційних впливів, способів та методик маніпулювання свідомістю, а також у тракці саморозвитку власних інструментів протидії інформаційним загрозам, тим більше можливостей забезпечити себе в агресивному інформаційному середовищі буде у неї. Високий рівень індивідуальної інформаційної культури дозволить сформувати відповідний рівень суспільної інформаційної культури, яка дозволить суспільству чинити потужний спротив інформаційній агресії та протидіяти завданням спеціальних інформаційних та психологічних операцій направлених на формування нових суспільних парадигм, або на зміну поведінки. Суттєвий індивідуальний та суспільний спротив дозволить сформувати безпечніше інформаційне середовище та відкине можливість суспільної дестабілізації. Тому можемо стверджувати, що інформаційна культура займає важливе місце у системі протидії інформаційній агресії та у забезпеченні інформаційної безпеки особи. Зважаючи на рівень небезпеки в інформаційному і кібернетичному просторі сучасного світу, глобалізацію та цифрові трансформації суспільних відносин можна говорити про значимість інформаційної культури у системі забезпечення національної та міжнародної безпеки.

Розглядаючи інформаційну культуру у розрізі забезпечення інформаційної та національної безпеки в контексті протидії інформаційній агресії та спеціальним інформаційним операціям, слід зазначити наступне:

1. Інформаційна культура є вагомим складовою системи забезпечення інформаційної безпеки особи в інформаційному суспільстві. Формування інформаційної культури повинно стати пріоритетним завданням державної інформаційної політики, особливо в умовах підвищеного рівня та інтенсивності інформаційних загроз та інформаційної агресії проти України в умовах особливого періоду.

2. Високий рівень розвитку інформаційної культури та її складової інформаційної грамотності є важливим засобом забезпечення індивідуальної та суспільної свідомості від небезпеки в інформаційному середовищі, а також дієвий інструмент протидії негативним інформаційним впливам, дезінформації, пропаганді та маніпулюванню. Формування індивідуальної (суб'єктної) та суспільної інформаційної культури дозволить ефективно протидіяти інформаційній агресії проти України та її громадян, боротися з спеціальними інформаційними та психологічними операціями, направленими проти національних інтересів та забезпечувати національну безпеку держави.

3. Підвищення рівня обізнаності особи і суспільства у питаннях наявних та потенційних ризиків та загроз в інформаційній сфері в рамках формування індивідуальної (суб'єктної) та суспільної інформаційної культури є превентивним засобом попередження та протидії інформаційній агресії та спеціальним інформаційним і психологічним операціям проти України. Тому вкрай необхідною є створення і впровадження Національної програми підвищення інформаційної грамотності та культури населення в Україні, яка би відповідала сучасним викликам та загрозам. Така Програма повинна включати механізми формування індивідуальної (суб'єктної) та суспільної інформаційної культури, а також адаптаційні механізми підвищення рівня інформаційної грамотності та культури в умовах інтенсивних цифрових трансформацій у суспільстві та посилення інформаційної агресії проти України.

4. У рамках Європейської та Євроатлантичної інтеграції України необхідними є напрацювання загальних правових та безпекових механізмів формування та підвищення рівня інформаційної культури населення, державних та міждержавних інституцій у питання протидії інформаційній агресії, спеціальним інформаційним і психологічним операціям ворога, формуванні безпечного інформаційного середовища та забезпеченні національної і міжнародної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Заславська Л.В., Радзівська О.Г. Генезис інформаційної культури: історико-правовий аспект. *Інформація і право*. 2024. № 4(51)/2024. С. 33–45.
2. Уханова Н. С. Інформаційна культура особистості: сутність і зміст. *Інформація і право*. 2021. № 1(36)/2021. С. 159–166.
3. Герчанівська П. Е. Культурологія: термінологічний словник. Київ : Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2015. 439 с.
4. Палеха Ю. І., Палеха О. Ю., Горбань Ю. І. Інформаційна культура: навч. посібн. / за заг. ред. проф. Палехи Ю. І. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 400 с.
5. Новицька Н. Б. Організаційно-правові аспекти інформаційної культури в управлінській діяльності: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. 205 с.
6. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.2007 р. № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення 29.12.2024).
7. Петрик В. М. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. *Юридичний журнал*. 2009. № 5. С. 122–134.
8. Радзівська О. Г. Проблеми захисту прав і безпеки дитини в інформаційній сфері: монографія. К. : Видавничий дім «АртЕк». 2019. 238 с.
9. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція та сучасність) : монографія / Я. Жарков, В. Петрик, М. Присяжнюк та ін. К.: ПАТ «Віпол», 2013. 248 с.
10. Halpern Diane. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking (5th Edition). Psychology Press, 2013. 640 pages.
11. FM 3-05.301 (FM 33-1-1) Psychological Operations Tactics, Techniques, and Procedures. Headquarters, Department of the Army, 003. URL: <https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-05-301.pdf> (дата звернення 29.12.2024).
12. Базові поняття стратегічних комунікацій: стандарти на основі документів НАТО (англійсько-український, українсько-англійський словник) / Компанцева Л. Ф., Акульшин О. В., Заруба О. Г. та ін. Київ: НА СБУ. 2019. 367 с.
13. Прибутько П. С. Інформаційні впливи : роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах. К. : ПАЛИВОДА А. В., 2007. 252 с.
14. Радзівська О. Г. Інформаційна грамотність як основа забезпечення дитини в сучасному інформаційному просторі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 6. Том 3. С. 7–11.

